

ІВАНОВА Н. В.,

аспірантка кафедри цивільно-правових
дисциплін, господарського та трудового права
(Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди)

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.31>

СТРАХОВИЙ РИЗИК ЯК ОДИН З ІСТОТНИХ ЕЛЕМЕНТІВ СТРАХУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню сутності страхового ризику як істотного елементу страхування. Завданням останнього є підтримання добробуту громадян та їхніх сімей, яке як механізм захисту від ризиків покликане задовольнити потреби в майновій та особистій матеріальній безпеці людини.

Зроблено висновок, що страховий соціальний ризик можна визначити як можливість настання негативних наслідків у вигляді втрати заробітної плати (доходу) або її зменшення для осіб, застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, та деяких інших осіб, передбачених у законі. Визначення страхового ризику запропоновано доповнити ще згадкою про розподіл імовірностей можливої шкоди, оскільки таке доповнення розширює концептуальні засади в розумінні такого основоположного поняття страхового права, як «страховий ризик». Зокрема, під страховим ризиком запропоновано розуміти подію, на випадок настання якої провадиться страхування з урахуванням розподілу ймовірностей можливої шкоди.

Наведено основні ознаки страхових соціальних ризиків, які відмежовують їх від нестрахових, а саме: (а) страхові ризики компенсуються застрахованим особам за рахунок спеціально створених страхових фондів, а нестрахові – за рахунок коштів бюджетів різних рівнів; (б) страхові ризики розподіляються між усіма учасниками соціального страхування (на солідарних засадах), а в нестрахових ризиках фінансове навантаження лягає на всіх членів суспільства шляхом розподілу грошових коштів через бюджети; (в) страхові ризики можна наперед передбачити, оцінити, а нестрахові оцінити та передбачити набагато важче; (г) страхові ризики залежать від зайнятості осіб, на яких поширюються, а нестрахові – не залежать від будь-якої попередньої зайнятості осіб чи наявності певного страхового стажу.

Зазначено, що страхові соціальні ризики передбачені в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, а нестрахові притаманні соціальному захисту в цілому.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, страховий ризик, нестраховий ризик, населення.

Ivanova N. V. Insurance risk as one of the key elements of insuring

The article is devoted to the study of the essence of insurance risk as an essential element of insurance. The task of the latter is to support the well-being of citizens and their families, which, as a mechanism of protection against risks, is designed to meet the needs for property and personal material security of the person.

It is concluded that insurance social risk can be defined as the possibility of negative consequences in the form of loss of wages (income) or its reduction for persons insured in the compulsory state social insurance system and some

other persons stipulated by law. The definition of insurance risk is proposed to be supplemented by the mention of probability distribution of possible damage. Because such an extension broadens the conceptual framework in understanding such a fundamental concept of insurance law as "insurance risk". In particular, under insurance risk it is proposed to understand an event in the event of an insurance event taking into account the probability distribution of possible damage.

The main features of insurance social risks, which distinguish them from non-insurance ones, are as follows: (a) insurance risks are compensated to insured persons at the expense of specially created insurance funds, and non-insurance – at the expense of budgets of different levels; (b) insurance risks are distributed among all social insurance participants (jointly and severally), and in non-insurance risks the financial burden lies on all members of society by distributing funds through budgets; (c) insurance risks can be foreseen, assessed, and non-insurance assessed and forecast much more difficult; (d) the insurance risks depend on the employment of the persons to whom they apply and the non-insurance risks are independent of any previous employment of the persons or the availability of certain insurance periods.

It is stated that social insurance risks are envisaged in the system of compulsory state social insurance, while non-insurance ones are inherent in social protection as a whole.

Key words: *social protection, social insurance, insurance risk, non-insurance risk, population.*

Вступ. Відповідно до ст. 46 Конституції громадяни України мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування є одним із механізмів реалізації конституційного права на соціальне забезпечення. Завданням страхування є підтримання добробуту громадян та їхніх сімей в означених законодавством випадках. Запровадження цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення надає можливості кожному громадянину реалізувати своє конституційне право на соціальний захист. Страхування як механізм захисту від ризиків покликане задовольнити потреби в майновій та особистій матеріальній безпеці людини.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності страхового ризику як істотного елементу страхування.

Результати дослідження. У страхуванні важливим є визначення такої категорії, як «страховий ризик». Як справедливо зауважував В.К. Райхер, «саме страховий ризик є першим істотним елементом будь-якого конкретного страхування. Як за самого виникнення страхування, так і в процесі страхування наявність ризику є умовою дійсності страхування. Немає ризику – немає страхування» [1, с. 233].

У свою чергу Л.І. Рейтман визначав страхові ризики як термін, що має чотири значення: 1) ймовірність нанесення шкоди від страхового випадку; 2) конкретність страхового випадку, тобто визначеність небезпеки, від якої провадиться страхування; 3) наявність частини вартості майна поза страхуванням і залишеної тим самим на ризик страхувальника; 4) конкретність об'єктів страхування за їх страховою оцінкою і ступенем ймовірності збитку [2, с. 30].

В економічних дослідженнях страховий ризик часто ототожнюється із соціальним, хоча перший виступає більш вузьким поняттям. У зв'язку з цим видається, що коли В.Д. Роїк та інші вчені-економісти стверджують, що соціальний ризик – ймовірність настання

матеріальної незабезпеченості працівників унаслідок втрати заробітку через втрату працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки на виробництві) або в разі відсутності попиту на працю (безробіття) [3, с. 21; 4, с. 14], то вони мають на увазі лише соціальний страховий ризик.

Категорія «соціальний ризик» є ключовою як у теорії права соціального захисту, так і у сфері соціального страхування. Як зазначав М.Л. Вигдорчик, страхування – це така організація взаємодопомоги, за якої ризик визначеного нещасного випадку враховується наперед, і пов'язане з цим ризиком матеріальне навантаження наперед розподіляється між усіма членами організації [5, с. 12]. Тобто першочерговою ознакою соціального страхування науковець визначав соціальний ризик, який попередньо можна врахувати.

Соціальні ризики як підстава набуття людиною права на соціальний захист і, відповідно, соціальне страхування передбачені в міжнародних актах – конвенціях і рекомендаціях МОП: № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.), № 128 про допомогу по інвалідності, старості та в разі втрати годувальника (1967 р.) тощо. За визначенням МОП соціальний ризик є втратаю доходу й необхідністю при цьому матеріальної підтримки громадян на рівні мінімальних потреб незалежно від їхніх індивідуальних можливостей [6, с. 3]. Відповідно до наведених міжнародних актів соціальними ризиками, які є основою для набуття людиною права на соціальний захист і соціальне страхування, є: тимчасова непрацездатність, вагітність і пологи, необхідність догляду за хворою дитиною, хворим членом сім'ї, хвороба, інвалідність, старість тощо [7, с. 65, 66].

У науковій юридичній літературі соціальний ризик розуміють як можливість настання матеріальної незабезпеченості в результаті відсутності заробітку або доходу з об'єктивних соціально значимих причин, а також у зв'язку з додатковими витратами на утримання дітей та інших членів родини, які потребують допомоги, задоволення потреб у медичних і соціальних послугах [8, с. 12]. Наведене визначення в цілому відображає сутність соціального ризику, оскільки останній – це не тільки можливість матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку, а й випадки матеріального обтяження особи в певних життєвих ситуаціях.

Соціальний ризик є соціально значимою обставиною об'єктивного характеру, з настанням якої громадянин, члени їхніх сімей не здатні самостійно себе утримувати, а тому потребують додаткового матеріального захисту з боку держави [9]. Соціальний ризик розглядається також як явище об'єктивного характеру, настання якого не залежить від волі особи та не є наслідком дій останньої, негативні наслідки соціальних ризиків не можуть бути усунуті нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин. Настання соціальних ризиків є потенційно можливим для кожної людини [9].

Термін «соціальний ризик» уперше було введено до вітчизняної юридичної літератури Н.Б. Болотіною, яка розглядала його як підставу виникнення права на соціальне забезпечення, а отже, як об'єктивний чинник виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Соціальні ризики притаманні кожній людині як члену людського суспільства, вони зумовлені її біологічною, фізіологічною й соціальною природою. Вчена пропонувала їх згрупувати та виокремити: загальнолюдські (загальносоціальні), які можна поділити на загальнопоширені (хвороба, непрацездатність, материнство, сімейні витрати, безробіття, старість, смерть, вдовство) і не загальнопоширені, які кожна країна визначає самостійно; професійні, зумовлені негативними чинниками виробництва, що призводять до травматизму й професійних захворювань; державно-політичні, пов'язані з воєнними діями, політичними репресіями; техногенні та екологічні [10, с. 49].

Гарасимів Т.З. розглядає соціальний ризик як визнану суспільством чи державою не передбачувану або передбачувану, бажану або небажану подію в житті людини, яка призводить до втрати працездатності (постійної або тимчасової) чи матеріальної незабезпеченості особи та не може бути усунена особою самостійно внаслідок об'єктивних причин [11, с. 89]. Під соціальним ризиком також розуміється: а) імовірність настання матеріальної незабезпеченості особи внаслідок втрати заробітку з об'єктивних соціально значимих

причин та у зв'язку з додатковими видатками, зумовленими утриманням дітей чи інших членів родини, а також спричиненими задоволенням потреб у медичних чи соціальних послугах [12, с. 51]; б) закріплена законодавством і визнана суспільством соціально-значима обставина об'єктивного характеру, з настанням якої громадяни (члени їхніх сімей) можуть утратити тимчасово або назавжди засоби до існування чи потребують додаткового матеріального забезпечення та не можуть самостійно її уникнути [13, с. 56].

До характерних ознак соціальних ризиків віднесені такі: (а) мають виключно об'єктивний характер, тобто не залежать від волі особи та не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чинники; (б) обмежують (чи порушують) життєдіяльність людини та зумовлюють її соціальну незабезпеченість; (в) закріплені національним законодавством як обставини, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства; (г) є потенційно закономірними для кожної людини: обов'язково або зазвичай трапляються чи можуть трапитися за певних обставин [12, с. 64].

Особливістю соціальних ризиків у сфері соціального страхування є саме їх страховий характер. На цьому свого часу наголошував М.Л. Вигдорчик [5, с. 13, 14]. Зазначений критерій відділяє їх від соціальних ризиків, притаманних соціальному захисту в цілому. У зв'язку з цим усі соціальні ризики можна поділити на страхові та нестрахові.

Страхові соціальні ризики передбачені в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Законодавець дає різні визначення поняттю страхового ризику: обставини, внаслідок яких може статися страховий випадок [14]; обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг згідно з цим Законом; подія, через яку застраховані особи втратили заробітну плату (грошове забезпечення) або інші передбачені законодавством України доходи внаслідок втрати роботи з незалежних від них обставин, зареєстровані в установленому порядку як безробітні, готові та здатні приступити до підходящої роботи і дійсно шукають роботу [15]. Всі ці визначення за змістом зводяться до того, що соціальні ризики – це обставини, внаслідок яких особи можуть потребувати підтримки. В Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування страховий ризик визначається як обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їхніх сімей можуть утратити тимчасово або назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням [16].

Нестрахові соціальні ризики притаманні соціальному захисту в цілому. Нестрахові та страхові соціальні ризики співвідносяться між собою як загальне та конкретне. Так, бідність і малозабезпеченість є соціальними ризиками нестрахового характеру. У випадку, якщо середньомісячний сукупний дохід сім'ї з поважних або незалежних від них причин нижчий від прожиткового мінімуму, сім'я має право претендувати на державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям. Ідеться про соціальні ризики нестрахового характеру, а це означає, що право на відповідну державну допомогу сім'я отримуватиме незалежно від будь-якої прив'язки до механізму попереднього страхування. Крім того, кошти на відповідну допомогу надходять із державного або місцевого бюджету.

У свою чергу М.Ю. Федорова виділяє такі ознаки страхових соціальних ризиків, які відмежовують їх від нестрахових, а саме: (а) страхові ризики компенсуються застрахованим особам за рахунок спеціально створених страхових фондів, а нестрахові – за рахунок коштів бюджетів різних рівнів; (б) страхові ризики розподіляються між усіма учасниками соціального страхування (на солідарних засадах), а в нестрахових ризиках фінансове навантаження лягає на всіх членів суспільства шляхом розподілу грошових коштів через бюджети; (в) страхові ризики можна наперед передбачити, оцінити, а нестрахові оцінити та передбачити набагато важче. Тобто страхові ризики характеризуються певними закономірностями виникнення та розвитку, які можна виміряти математично із застосуванням закону великих чисел. Так, за наявності інформації про середню кількість застрахованих, які хворіють щорічно, середню тривалість хвороби в днях, середню заробітну плату та середній розмір

допомоги з тимчасової непрацездатності можна розрахувати суму, необхідну для покриття витрат на виплату допомог із тимчасової непрацездатності [4, с. 19, 20].

Підтримуємо запропоновані вченою критерії розмежування страхових і нестрахових соціальних ризиків. При цьому вважаємо за доцільне доповнити ще й такою ознакою, як зайнятість осіб, на яких поширюються страхові соціальні ризики, тобто страховий соціальний ризик є таким для осіб, які застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, або осіб, які перебувають на їхньому утриманні. Тоді як нестрахові соціальні ризики не залежать від будь-якої попередньої зайнятості осіб чи наявності певного страхового стажу. Винятком із цього правила є норми Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», якими передбачено право осіб, які шукають роботу вперше і належним чином зареєстровані в Державній службі зайнятості як безробітні, на отримання допомоги по безробіттю. Переконані, така норма цілком справедлива та відповідає основним правам і свободам людини у сфері права соціального захисту. Хоча вважаємо, що фінансування цієї допомоги має здійснюватися за рахунок бюджетів відповідних рівнів, а не страхових внесків. Характерною ознакою страхових ризиків є також те, що категорія осіб, які підлягають захисту від них, чітко визначена законом. Це означає, що страхові ризики характеризуються певними закономірностями виникнення та розвитку, які можна виміряти математично із застосуванням закону великих чисел, про що вже було сказано вище.

Сутнісні особливості соціального ризику в обов'язковому соціальному страхуванні відображені сьогодні не в його понятті, а у формулюванні страхових ризиків, які в п. 13 ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 р. № 1105-XIV тепер представлені як страхові ризики: (1) за соціальним страхуванням від нещасного випадку – обставини, внаслідок яких може статися нещасний випадок або професійне захворювання; (2) за соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності – обставина, внаслідок якої застрахована особа або члени її сім'ї можуть тимчасово втратити засоби існування та потребувати матеріального забезпечення або надання соціальних послуг. Відповідно до вищенаведених приписів перелік видів страхових ризиків є закритим. На наш погляд, сенс закритого переліку страхових ризиків можна пояснити тією обставиною, що в цей перелік не повинні потрапляти інші соціальні ризики, які мали би відношення до системи обов'язкового соціального страхування.

Висновок. Проведений нами аналіз дозволяє зробити висновок, що страховий соціальний ризик можна визначити як можливість настання негативних наслідків у вигляді втрати заробітної плати (доходу) або її зменшення для осіб, застрахованих у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, та деяких інших осіб, передбачених у законі [17, с. 105–107]. Іншими словами, під соціальним страховим ризиком розуміється можливість втрати (зменшення) заробітку і несення підвищених витрат із причин, визнаних законодавством соціально значущими. Визначення страхового ризику слід було б доповнити ще згадкою про розподіл імовірностей можливої шкоди. Отже, під страховим ризиком варто було б розуміти подію, на випадок настання якої провадиться страхування з урахуванням розподілу ймовірностей можливої шкоди [18, с. 56]. На наш погляд, із цією пропозицією можна погодитися з огляду на різноманіття видів і форм страхування: таке доповнення розширює концептуальні засади в розумінні такого основоположного поняття страхового права, як «страховий ризик».

Список використаних джерел:

1. Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования : моногр. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1947. 283 с.
2. Страхование дело : учеб. / под ред. Л.И. Рейтмана. Москва : Банковский и биржевой научно-консультативный центр, 1992. 524 с.
3. Ройк В.Д. Социальная защита работников в процессе труда: проблемы теории и практики : автореф. дис. ... д-ра экон. наук. Москва, 1994.

4. Федорова М.Ю. Теоретические проблемы правового регулирования социального страхования : дис. ... д-ра юрид. наук. Санкт-Петербург, 2003. 362 с.
5. Вигдорчик Н.Л. Теоретические основы социального страхования. Петроград : Книгоиздательское товарищество «Книга», 1923. 207 с.
6. Введение в социальное обеспечение. Женева : Междунар. бюро труда, 1989. 123 с.
7. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні : моногр. Київ : Знання, 2005. 318 с.
8. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития : моногр. Москва : Городец, 2000. 144 с.
9. Право соціального забезпечення : підруч. / П.Д. Пилипенко та ін. ; за ред. П.Д. Пилипенка. Київ : Ін Юре, 2008. 504 с.
10. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000. № 4. С. 35–39.
11. Гарасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Львів, 2001. 178 с.
12. Радіонова-Водяницька В.О. Правове регулювання відносин у сфері праці в разі банкрутства роботодавця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2011. 171 с.
13. Синчук С.М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення. *Право України*. 2003. № 3. С. 55–59.
14. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46. Ст. 403.
15. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 р. № 1533-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. Ст. 171.
16. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 23. Ст. 121.
17. Трунова Г. Страховий соціальний ризик у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Підприємництво, госп-во і право*. 2012. № 2. С. 105–107.
18. Косаренко Н.Н. Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования : моногр. Москва : Волтерс Клувер, 2010. 320 с.

